

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776

Қурбонов Жамшид Икромович

Тошкент давлат шарқшунослик университети магистри

ТАРИХ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИНИНГ ИЛМИЙ ПЕДАГОГИК ФАН СИФАТИДА ШАКЛЛАНИШИ

Аннотация

Ушбу мақолада муаллиф тарих ўқитиш методикасининг илмий педагогик фан сифатида шаклланиши, шунингдек, тарих ўқитиш методикасининг илмий-педагогик фан сифатида ўлкамизда ҳар томонлама ҳукмронлик қилиб келган Чор Россияси, кейинги большевиклар партиясининг маърифий соҳада олиб борган фаолияти ҳақида маълумотлар баён этилган.

Калит сўзлар: тарих, ўқитиш, методикаси, илмий, педагогик, фан, сифат, шаклланиши, ўлкамиз, ҳукмронлик, Чор Россияси, большевиклар, партияси, маърифий, соҳа, фаолият.

Тарих ўқитиш методикаси умуман таълим тизимида ўқувчилар томонидан тарихий билимларни ўзлаштириш, шу асосда тарих ўрганишининг мазмуни, мақсади ва унинг ташкил этиш методлари масалаларини қамраб оладиган, халқ таълими соҳасида тарих таълими олдида қўйилган асосий мақсад биз юртимизни янги босқичга, янги юксак маррага олиб чиқмоқчи эканмиз, бунда бизга ёруғ ғоя керак. Бу ғоянинг замирида халқимизнинг ўзлигини англаши ётади. Ҳаққоний тарихни билмасдан туриб эса ўзликни англаш мумкин эмас деган тамойил асосида таълим тизимида тарихий билим ва тушунчалар, тамойиллар ва дунёқарашларини фаол шакллантириш ва ривожлантиришни тадқиқот этадиган илмий-педагогик фандир.

Тарих ўқитиш методикаси фанининг ҳозирги жамиятдаги ҳолати ва ролини таҳлил этишга киришмоқдан олдин, ҳозирги замон ва ўтмишнинг машҳур мутафаккирларининг бу муаммони қандай шархлаганликларини эслайдиган бўлсак,

Цицерон «тарих-хаёт мураббийсидир» деб атаган бўлса, Леонардо до Винчининг фикрича «ўтган давр ва жаҳон мамлакатлари ўтмишини билмоқ - инсон кўрки ва унинг ақлий маҳсулидир». Рус тарихининг отаси Н.М.Карамзин бу борада фикр юритар экан «Тарих халқларнинг муқаддас китоби бўлиб, уларнинг ҳаёти ва фаолиятларининг кўзгуси, ота-боболарининг авлодларга қолдирган кашфиётлари ва одоб-ахлоқларидан лавҳалар бўлиб, ҳозирги даврни шархлаш ва келажакка намуна бўлиб хизмат қиладиган, тўлдирадиган заруратдир», - деб ёзди. В.Г.Белинский эса, «бугунги кунни тушунмоқ ва келажакимиз тўғрисида ишорага эга бўлмоқ учун ўтмишимизни сўроқлаб суриштирмоғимиз лозим»лигини қайд этади. В.О.Ключевский «авлодларимизни ўрганиб, ўзликини – ўзимизни англаймиз. Тарихни билмасдан туриб, биз ўзимизни бу дунёга нега ва нима учун келганлигимиз, қандай қилиб ва нимага интилоғимизни аниқ англамоғимиз керак» дейди. Фан арбоби Ислон Каримов тарих таълими ва сабоғи хусусида фикр юритар экан, «Тарих соҳасида меҳнат қилаётган олим, мутахассисларга мурожаат қилмоқчиман: сизлар миллатимизнинг ҳаққоний тарихини яратиб беринг, токи у халқимизга маънавий куч-қудрат бахш этсин, ғурурини уйғотсин. Ўз тарихини билган, ундан руҳий қувват оладиган халқни енгиб бўлмайди.

Биз ҳаққоний тарихимизни тиклашимиз, халқимизни, миллатимизни ана шу тарих билан қуроллантиришимиз зарур»¹деб кўрсатди. Табиийки, ёш авлодда фуқаролик ҳис-туйғуларини тарбиялаш ва ўзи туғилиб ўсган Ватанга садоқат, фидокор шахсни шакллантириш ҳар бир жамиятнинг диққат марказида бўлиб келган ва шундай бўлиб қолади. Шундай экан, XIX асрнинг иккинчи ярмида Ўрта Осиёни босиб олган Чор Россияси ва 1917 йилдан ҳукмронликни ўз қўлига олган большевиклар партияси Ўрта Осиё халқларининг 150 йил давомида тутқунликда ушлаб турган даврда ҳам бундай масала эътибордан четда қолган эмас эди. Ўзбекистонда тарих ўқитиш методикасини педагогик фан сифатида шаклланишида юқорида қайд этганимиздек, Ўрта Осиё халқларининг 150 йил давомида Чор Россияси ва большевиклар томонидан ҳам иқтисодий, ҳам маънавий жиҳатдан тутқунликда ушлаб туришда ўзининг маълум тамғасини қолдирди. Шу жоиз биз тарих ўқитиш методикасининг илмий-педагогик фан сифатидаги масала хусусида гап юритар эканмиз, ўлкамизда ҳар томонлама ҳукмронлик қилиб келган Чор Россияси, кейинги большевиклар партиясининг маърифий соҳада олиб борган фаолиятига қисқача тарихий экскурсия қилмоғимиз шарт. Тарихий фактларга мурожаат қиладиган бўлсак, Россияда тарихдан дастлабки, оригинал ўқув қўлланмаси XVII асрнинг 70-йилларида яратилган бўлиб, «Синописис» (лотинча *sinopsis* – тўплам, турли муаллифларнинг мақолаларининг тўпламининг умумий шахси), яъни тарихий воқеаларни шархлаш деб аталганлигини гувоҳи бўламиз. Россия ва Украина халқлари тарихи қисқача баён этилган бўлиб, 30 маротабадан ортиқ қайта нашр этилганлигининг гувоҳи бўламиз. «Синописис»ни тузган муаллифлар ўз ўқув қўланмаларида жадвал тузиб, жадвалда тарих ўқитишдан асосий мақсад ўша даврда рус князлари ва украин герцогларининг исм шарифлари, яшаган даврларини ифода этадиган саналарни алоҳида қайд этишга ҳаракат қилганлар.

XVIII асрда Россияда ташкил этилган ўрта ўқув ташкилотларида тарих ўқитиш жорий этилган бўлиб, умумий тарих ва рус тарихининг мустақил курслари ҳам ўқитила бошланган эди. Рус тарихидан яратилган ана шунай дарсликлардан бирининг муаллифи М.В.Ломоносов эди. 1760 йилда М.В.Ломоносов томонидан «Россиянинг қисқача йилномаси»¹ нашр этилиб, бу китоб дарслик сифатида XVIII асрнинг охирига

қадар кенг фойдаланилди. Фақатгина 1799 йилга келиб М.В.Ломоносовнинг бу дарслиги оммавий билим юртлари учун чиқарилган «Россиянинг қисқа тарихи»² номи билан яратилган дарслик билан алмашилди. XVIII асрга келганда Россия тарихининг алоҳида фан сифатида шаклланишида биринчи рус инқилоби республикачиси А.Н.Радищевнинг роли катта бўлди. Россияда чоризмнинг феодал крепостнойлик тузуми инкирозга юз тутган бир вақтда чор ҳукумати мактабларнинг ҳамма турлари ва йўналишларида мактаб, билим юртлари, гимназия ва университетларда крепостной – монархик дунёқарашларни кенг тарғиб этадиган сиёсатни ҳар томонлама кучайтирди. 1828 йилда «университетлар қарамоғидаги гимназиялар ва билим юртлари учун устав» чоп этилган бўлиб, унда ойдин-очик «халқ таълими ишларини четдан таъсир этадиган салбий ҳолатлардан ҳимоя қилиш керак»лиги алоҳида қайд этиб ўтилган эди. Мазкур уставда талабалар диққат эътиборларини ўша даврнинг муҳим сиёсий муаммоларидан четга жалб этиш ва бутун жаҳонга кенг тарқалиб бораётган француз буржуа инқилоби ғояларидан мутлоқ узоқлаштириш мақсадида рус гимназияларидан реакцион типодаги герман ва австрия мактабларида кенг қўлланилаётган классицизм³ ва «неогуманизм»⁴ ғояларни кенг тарғиб этишга алоҳида эътибор берилган эди. Бу тизим асосида умум ўрта таълимнинг умумий ўрта соатларининг 41% ини ташкил этадиган қадимги классик тилларни ва юнон, рим тарихини ўрганишга ажратилган эди.

Ўқувчиларни мафкуравий жиҳатдан тарбиялашда халқ маорифи вазири, граф С.С.Уваров томонидан ишлаб чиқилган тамойил – асосан таълим тарбия жараёнига христианлик ахлоқини фаол шакллантириш, подшога садоқат, мамлакатни ҳокими – мутлоқлик (монархия) усулида бошқаришни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, инқилобий ғояларга ва айниқса уларнинг тарғиботчиларига қарши фаол кураш олиб бориш алоҳида ўқитилган эди. Мана шундай «ҳақиқий русча ҳимоянинг асосини ташкил этадиган фан, жаноб вазир С.С.Уваровнинг фикрича тарих таълимига юклатилган эди». Чоризмнинг реакцион сиёсати шунга олиб келдики, тарих таълими тарихий ҳақиқатдан ва тарих фанида қўлга киритилган илғор тафаккур ва тамойиллардан анча орқада қолиб кетди. Мактаб дарсликларида мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётига тегишли масалалар, тарихий тараққиёт қонунларини олиб бориш, уларнинг жамият тараққиётида тутган ўринлари, бир сўз билан айтганда ўқувчиларни Россияда мавжуд бўлган феодал-крепостной тузум эртами-кечми, ўз ўрнини янги илғорроқ давлат бошқарувида бўшатиб бериш имкониятлари билан таништиришдан мутлоқ йироқда эди. Шу жоиз рус революцион-демократ ёзувчиси Н.А.Добролюбов Россиядаги ўша даврдаги тарихга бўлган бундай муносабат «Даврга, воқеалар ва тарихий шахсларга тўла, аниқ характеристика бериш учун зарур бўлган вақтни ўқитувчи айрим нарсаларни ўқувчиларга ёдлатиш билан вақтини йўқотади»¹ деб ёзган эди. Рус демократларидан В.Г.Белинский ва А.И.Герцин фаолиятларида ҳам Россия тарихида жамиятни ҳаракатга келтирувчи куч самодержавия ёки черков бўлмасдан, балки, меҳнаткашлар оммасининг ҳаракатлари – фаолиятлари эканликларига кўп маротаба атрофлича баён этиб берган эдилар. Шунинг учун ҳам, деган эдилар улар – мактабда тарих ўқитишда ўқувчиларга биринчи галда рус халқининг энг иқтидорли намоёндаларини кўрсатиб уларга халқ оммасининг меҳнатда ва ижодий фаолиятларида кўрсатган фидойиликлари ва айниқса, меҳнат фаолиятларидаги яратувчилик имкониятлари, чет эл босқинчиларига қарши олиб борган қаҳрамонона курашлари билан атрофлича таништириш ёшларни

ватанпарварлик йўлида тарбиялашга алоҳида тарбия бериш лозимлигини атрофлича тушунтириб ўтдилар.

В.Г.Белинский рус халқи ва бошқа халқлар тарихини тўғри баён этишда ўз даврини тўғри тушунишини ғоявий асоси ва халқни жамият тараққиёти йўлида курашиш руҳида тарбиялашнинг асоси деб баҳолади. У, «бизнинг асримиз – асосан тарихий аср. Тарих эндиликда ҳар қандай ҳаётий билимнинг ягона шарти ва умумий асослари бўлиб қолди. Тарихсиз на санъат ва на фалсафани англаш мумкин бўлмасдан қолди. Бизнинг давримизда тарихий мушоҳада ҳар қандай билим, ҳар қандай ҳақиқатнинг асосидир»² деб ёзган эди. Биз, В.Г.Белинскийнинг тарих фани хусусидаги илмий меросига синчиклаб қарар эканмиз, унинг тарих фани назарияси билан барча XIX асрнинг 40-йиллари шароитида тарих фанини ўқитиш самарадорлигини ошириш методикаси хусусида ҳам бир қатор қимматбаҳо илмий-методик фикрларни баён этганлигининг гувоҳи ҳам бўламиз. Масалан, В.Г.Белинский аниқ тарихий воқеаларни баён этишда албатта «керакли тарихий воқеани умумлаштириш ва ундан аниқ хулоса чиқариш лозимлигини», тарихий фактларни баён этишда маълум «фикр, қараш, муносабат, тушунчаларни, асосан эътиқодни шакллантиришга, маълум фалсафий «ишонч» ва «ғоя»ни шакллантириш тарихчининг диққат марказида бўлмоғи керак дейди». В.Г.Белинский ўқитувчиларни тарих сабоғи билан тўла қуроллантириб ёшларни феодал-крепостной тузумга қарши курашга, ўз ватанини севадиган, унинг буюк келажагига ишонадиган фаол онгли ёшларни тарбиялаш лозимлигини алоҳида қайд этади. В.Г.Белинскийнинг «Ватанни севмоқ - демак унда инсониятнинг энг юксак олий жаноб орзу истакларининг ижобат бўлганлигини кўрмоқ ва бунинг учун фаол курашмоқ демакдир», деган фикри ҳар бир халқ ва жамият учун фойдадир. Россияда крепостной тузумнинг тепадан туриб бекор қилиниши мамлакатда ўзига хос революцион ўзгаришларнинг куч ишлатмасдан туриб, тинч йўл билан амалга оширилиши мамлакатда тарихий-сиёсий тафаккурни янги босқичга кўтарилишида янги даврни бошлаб берди. Худди мана шу даврда С.М.Соловьёв томонидан 29 томдан иборат «Россия тарихи», шунингдек ўрта мактаблар ва гимназиялар учун ҳам тарих фанидан дарсликлар яратилди. С.М.Соловьёвнинг Россия тарихини яратишдаги ижоди Россия тараққиётининг «чегараланганлик» назариясини «кашф» этганлиги боис ўша даврнинг ўзидаёқ Н.Г.Чернышевский ва Н.А.Добролюбовлар томонидан кескин танқид қилинган эди. XIX асрнинг 60-йиллари оралиғида Россияда бошланган сиёсий реакция мактаб ва гимназияларда тарих ўқитишда ҳам ўзининг яққол ифодасини топди. Реакция идеологияларининг ашаддий вакилларида бири, халқ таълими вазири М.И.Кратков тарих ўқитишнинг ёш авлод онгини уйғотишга таъсирини янада очикроқ пайқаб, «тарих-нихоят зарарли ўқув фани» деб айтади. Тарих фанини мактаб, гимназия ва олий ўқув юртлари ўқув режаларидан батамом олиб ташлашнинг имкони йўқлиги жоиз, уни ўқишга ажратилган соатлар кескин қисқартирилди. Эндиликда XIX асрнинг 60 йиллари даври тарихини ўрганиш умуман ўқув дастурларидан олиб ташланиб, вазирликнинг кўрсатмаси билан «монархларнинг, (яъни ҳокими мутлоқ соҳибларининг) донолиги» ва «исёнкорлар ҳаракатини жамият учун зарарлигини фош этиш»га хизмат қилишга мўлжалланган эди.

Д.М.Иловайскийнинг тарих дарслигидан фойдаланишга кўрсатма берилди. Россия мактабларида тарих фани юқорида қайд этилган ҳолатда ўқитилган бўлса, унинг том маъносидаги мустамлакаси бўлмиш Туркистон ўлкаси мактабларида тарих ўқитиш қандай аҳволда эди? Бу масала бўйича айрим архив ҳужжатларига мурожаат қиламиз.

Архив ҳужжатларининг кўрсатишича 1878 йил Верный шаҳрида Еттисув вилояти бошланғич мактаб ўқитувчиларининг съезди бўлиб ўтади. Кауфманнинг кўрсатмаси билан Туркистон ўлка ўқув бошқармасининг амалдорлари «Ўқитувчилар съезди раисининг номига қўлланма» тайёрладилар. Бу қўлланмада қуйидагиларни ўқиймиз: «умуман мактаб ўқитувчиларига съездда шуни ўқтириш керакки, Ватан тарихини ўрганиш жараёнида, рус давлати мактабларининг вазифаси қандайдир шахси ноаниқ «инсонга» таълим бериш ва уни ривожлантиришдан иборат бўлиб қолмасдан, рус давлатига ҳақиқий садоқатли инсонга таълим бериш ва уни ривожлантиришдан, черков ва Ватанига содиқ, бир сўз билан айтганда ўз ватанини севадиган, унинг қонунларини ҳурмат қиладиган, ўзининг ва ўз мол-мулкини она ери фойдасига қурбон қиладиган ёшларга таълим бериш ва ривожлантиришдан иборат бўлмоғи керак»¹. Ўлка ҳокимининг ушбу директивасини айрим инспекторлар ва мактаб директорлари катта маҳоратлар билан турмушга татбиқ этишга жон-жаҳдлари билан киришдилар. Фарғона вилояти билим юртлари инспектори ўзининг йиллик ҳисоботида ёзишича «ўқитувчилар ўзларининг педагогик фаолиятларида болаларда «тахтга ва Ватанга садоқат, уларда диний-ахлоқий бурч, ақл-идрокларини онгли фаолият ва меҳнатга сафарбар этишга қаратилгандир», - деб таъкидладилар.

Хулоса қилиб айтиш жоизки, юқоридаги фикрларда кўринадики, дарс жараёнида маҳаллий материаллардан фойдаланишни фаоллаштириш ва уларни дарс жараёнида қўллаш методикасининг шаклланиши ва такомиллашувида, айниқса тарих таълимини ҳаёт билан алоқасини боғлаш, баъзи назарий тамойилларни амалиётдаги аксини кўрсатишда алоҳида аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ахмедова М.Т. Педагогик конфликтология. Дарслик. –Т.: Адабиёт учкунлари, 2021 й. - 319 б.
2. Ахмедова, М. Т. (2022). ЁШЛАРДА ИЛМИЙ ДУНЁҚАРАШНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА УЛАРНИ АҚЛИЙ ТАРБИЯЛАШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ. *INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL*, 3(2), 29-41.
3. Ахмедова, М. Т. (2021). ПРОБЛЕМА УЧЕБНОЙ ДИСЦИПЛИНЫ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ И ПУТИ ЕЕ ПРЕОДОЛЕНИЯ. In *EUROPEAN RESEARCH: INNOVATION IN SCIENCE, EDUCATION AND TECHNOLOGY* (pp. 49-51).
4. Tursunaliyevna, A. M., & Karimovna, N. Y. (2022). МАКТАБГАЧА ТАРБИЯ МУАССАСАЛАРИДА МАДАНИЙ-ГИГИЕНИК МАЛАКАЛАРНИ ТАРБИЯЛАШ–БОЛАЛАР ОРГАНИЗМИНИНГ ЎЗГАРИБ БИРИШИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МУҲИМ ВОСИТА. *INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL*, 3(1), 98-103.
5. Ахмедова, М. Т., & Мусратова, З. У. (2021). ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА УСТОЗ-ШОГИРД МУНОСАБАТЛАРИНИНГ СТРАТЕГИК ҚОИДАЛАРИ ВА ВАЗИФАЛАРИ. In *Interdisciplinary Conference of Young Scholars in Social Sciences* (pp. 326-329).
6. Нарметова, Ю. К., & Ахмадова, М. Ш. (2021). ПСИХОСОМАТИК КАСАЛЛИК БИЛАН КАСАЛЛАНГАН БЕМОРЛАРНИНГ ПСИХОЛОГИК

- ХУСУСИЯТЛАРИНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ. In *Interdisciplinary Conference of Young Scholars in Social Sciences* (pp. 339-342).
7. Норметова, Ю. (2015). Изучение социально-психологических подходов к проблемам здоровья и болезни. In *От истоков к современности* (pp. 304-306).
 8. Нарметова, Ю. (2015). Методологические и методические проблемы организации психологической службы в медицинских учреждениях.
 9. Нарметова, Ю. (2016). Специфика работы психолога в клинике внутренних болезней. *ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА*, 33(4), 53-57.
 10. Нарметова, Ю. К. (2022). ОСОБЕННОСТИ ПСИХОКОРРЕКЦИОННОГО ПОДХОДА ПРИ ПСИХОСОМАТИЧЕСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЯХ (НА ПРИМЕРЕ ИШЕМИЧЕСКОЙ БОЛЕЗНИ СЕРДЦА). *Gospodarka i Innowacje*, 21, 258-261.
 11. Akhmedova M.T., Muslimov N.A., Muslimov Sh.N., Rajapova Kh.Kh., Umarova Z.A. Improvement of the methodology for the future teachers' professional competence development. *European Journal of Molecular & Clinical Medicine* ISSN 2515-8260 Volume 07, Issue 09, 2020.
 12. Akhmedova, M., Narmetova, Y., & Alisherov, B. (2021). Categories of person in conflict and methods of conflict resolution in the occurrence of conflicts between medical personnel.
 13. Akhmedova, M. T., Narmetova, Y. K., Nurmatova, I. T., & Malikova, D. U. K. (2022). Communicative Competence Formation in Future Teachers Based on an Integrated Approach. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 9(4), 54-60.
 14. Akhmedova, M. T. (2022). Pedagogical and Psychological Ways to Overcome the Problem of Lesson Discipline in Secondary Schools. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 9(3), 421-425.
 15. T., A. M. (2022). In the Event of Disputes between Medical Personnel Conflict Typology and its Specific Aspects. *European Multidisciplinary Journal of Modern Science*, 4, 211-216. Retrieved from <https://emjms.academicjournal.io/index.php/emjms/article/view/68>